

ÂRİF EFENDİ, Meşrepzâde

(1791-1858)

Osmanlı şeyhülislâmı.

Kazasker Meşrepzâde Ali Efendi'nin torunu, müderris Şâtırzâde Emin Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğdu. Çankırılı Abdullah Efendi, Büyük Emin Efendi gibi devrin tanınmış âlimlerinden ders okudu. Girdiği müderrislik imtihanında başarı göstererek Mayıs 1817'de ibtidâ-i hâric derecesi ile müderris oldu. Aynı yıl eski şeyhülislâmlardan Sıtkızâde Ahmed Reşid Efendi'nin kızıyla evlendi; daha sonra **muhallefât*** kassâmlığı, şeyhülislâmların nezâretinde bulunan vakıflar müfettişliği ve Rumeli nüfus tahriri memurluğu görevlerinde bulundu. Uzun süre müderrislik yaptı ve hâmise-i Süleymaniyye derecesine kadar yükseldi. Ardından kadılık mesleğine geçerek Temmuz 1835'te Galata kadılığına tayin edildi. Bu sırada *Câmi' u'l-icâreteyn* adlı fıkıh kitabının kaynaklarına inerek ve ilâveler yaparak eseri yeniden düzenledi ve II. Mahmud'a takdim etti. Bunun üzerine kendisine Mekke kadılığı pâyesi verildi; kısa bir sürede **kassâm***-ı askerî olarak görev yaptı. İslâm hukukundaki derin bilgisi sebebiyle iki defa fetva emneti görevine getirildi; daha sonra İstanbul kadılığı ve Anadolu kazaskerliği

pâyelerine yükseltildi. Bu arada Kudüs Kamâme Mâbedi meselesinin halledilmesi ve Anadolu teftişi gibi geçici görevlerde bulundu. 1846'da Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye âzâlığına getirildi; bir yıl sonra bu görev de üzerinde kalmak şartıyla bilfiil Anadolu kazaskeri oldu. 1852'de Rumeli kazaskerliğine tayin edildi. Bu sırada "Emvâl-i Eytâm" hakkındaki usul ve kaideleri yeniden düzene koydu. 21 Mart 1854'te Ârif Hikmet Beyefendi'den boşalan şeyhülislâmlık makamına getirildi. 27 Aralık 1858'de öldü ve Edirnekapi dışında Mustafa Paşa Dergâhı hazîresine defnedildi.

Mehmed Ârif Efendi açık fikirli, Tanzimat dönemi yeniliklerini tasvip eden bir şeyhülislâmdır. Şeyhülislâmlığı döneminde kadılık ve nâiblik mesleğinde bir süreden beri görülen bozuklukların giderilmesi için yeni düzenlemeler yapmıştır. Bâb-ı fetvâda ehil kimselerden bir meclis kurarak Osmanlı ülkesinde görev yapan kadıları beş sınıfa ayırmış, kadılık mesleğine intisap edecekleri fıkıh, sakk-ı şer'î (bk. SAK) ve ferâiz ilmini öğretmek için Süleymaniye Camii yakınında Mualimhâne-i Nüvvâb adıyla bir hukuk mektebi açılmasını sağlamıştır. Bazı ilâvelerle yeniden düzenlediği *Câmi' u'l-icâreteyn* den başka Dede Cöngî'nin (ö. 973/1565 [?]) *Siyâsetü's-şer' iyye* adlı Arapça eserini serbest bir şekilde ve genişleterek *Siyâsetnâme* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir (İstanbul 1275).

BİBLİYOGRAFYA :

Devhatü'l-meşâiyh, s. 131-132; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 591-592; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 349; *Sicill-i Osmânî*, III, 275; *Osmanlı Müellifleri*, I, 383; *Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı*, s. 260, 268; *Karal, Osmanlı Tarihi*, V, 8, 115; *U. Heyd, Studies in Old Ottoman criminal Law*, Oxford 1973, s. 198; Mehmed Zeki Pakalın, "Ârif", *İTA*, I, 500.

MEHMET İPŞİRLİ

ÂRİF HİKMET BEY, Hersekli

(bk. HERSEKLİ ÂRİF HİKMET BEY).

ÂRİF HİKMET BEY, ŞeyhülislâmSeyyid Hacı Ahmed Ârif Hikmet
(1786-1859)Osmanlı şeyhülislâmı,
şâir ve tezkire yazarı.

İstanbul'da doğdu. Büyük dedesi I. Mahmud devri vezirlerinden Malatyalı İbrâhim Paşa, dedesi I. Abdülhamid devri vezirlerinden Reîsülküttâb Râif İsmâil

Paşa (ö. 1776), babası ise III. Selim devri kazasker ve **nakîbüleşraf*** larından İbrâhim İsmet Bey'dir (ö. 1807). Ârif Hikmet 1796'da müderris pâyesi olarak ilmi ve edebî çalışmalara başladı. 1814'te hacca gitti. Daha sonra sırasıyla Kudüs (1816), Mısır (1820) ve Medine (1823) kadılıklarında bulundu. 1829'da nüfus tahrir işlerine nezâret etmek üzere Rumeli'de görevlendirildi. **Seyyid*** olması dolayısıyla bir yıl sonra nakîbüleşraf, 1833'te Anadolu kazaskeri, 1838'de Rumeli kazaskeri oldu. Ertesi yıl Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye âzâlığına, hemen ardından da Rumeli müfettişliğine getirilerek Osmanlı Devleti topraklarında eğitimin yaygınlaştırılması maksadıyla kurulan Meclis-i Maârif-i Muvakkat'a üye seçildi. Mekkiâde Mustafa Âsım Efendi'nin vefatı üzerine 11 Aralık 1846'da şeyhülislâm tayin edildi. Bu görevde yedi buçuk yıl kadar kaldı. Sultan Abdülmecid devrindeki Softalar Vak'ası'nda müsamahakâr davrandığı için azledildi (24 Mart 1854). Yerine tayin edilen Mehmed Ârif Efendi'nin 1858'de ölümü üzerine ikinci defa şeyhülislâmlığa getirilmesi söz konusu olduysa da Sadrazam Âlî Paşa ile arasının açık olması dolayısıyla tayini gerçekleştirilmedi. Ârif Hikmet 22 Mart 1859'da İstanbul'da vefat etti, Üsküdar Nuh Kuyusu'nda Kartalbaba Tekkesi (bugün Kartalbaba Camii) karşısında bulunan hazîreye defnedildi.

Son devir Osmanlı âlimleri arasında önemli bir yeri olan Ârif Hikmet Bey, nâdir eserlerden meydana gelen 12.000 ciltlik bir kütüphaneye de sahipti (bu kitapların Ârif Hikmet tarafından hazırlanan bir listesi için bk. İÜ Ktp., İbnülemin, TY, nr. 2984; AY, nr. 2626). Bunlardan 5000 kadarını Medine'de Mescid-i Nebvî'nin kible tarafında inşa ettirdiği (1853-1855), bugün de kendi adıyla anılan kütüphaneye vakfetmiştir. Ahmed Cevdet Paşa'nın, çok istifade ettiğini belirterek, başka hiçbir yerde bulunmayan nâdir kitaplardan meydana geldiğini söylediği İstanbul'daki kitapları ise ölümünden sonra yeğeni Beykozlu İzzet Bey'e intikal etmiş, bunlardan bir kısmını İbnülemin Mahmud Kemal satın almış ve kendi kitaplarıyla birlikte İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağışlamıştır. Kuzguncuk'ta babası adına yaptırdığı çeşme de (1812) diğer hayratı arasındadır.

Ârif Hikmet Bey, kadılıkları sırasında mahkeme harcı almamakla yeni bir uygulama getirmiştir.

Mesrepzâde
Ârif Efendi'nin
mezar taşı -
Edirnekapi /
İstanbul

Klasik tarzda şiirler yazan ve şiirlerinin Nef'î, Nâbî ve Nedim'in etkileri görülen Ârif Hikmet Bey, eski şiirin "bakıyetü's-selef" denilen son temsilcilerinden biri olarak tanınmaktadır. Nâmık Kemal onun II. Mahmud devrinin en gözde şairlerinden biri olduğunu belirtmektedir. Üç dilde yazdığı şiirlerini topladığı divanından takdîrle bahseden Cevdet Paşa ise bilhassa Arapça şiirlerini çok beğenir. Onun ilmi ve edebî şahsiyetinden övgüyle söz eden bir başka kişi de Ziyâ Paşa'dır. Ârif Hikmet geniş bilgisi, okumaya ve kitaba düşkünlüğü, nâdide kitaplara sahip kütüphanesi ve cömertliği yanında konağını devrin bilgin, şair ve diğer sanatçılarının toplandığı bir merkez haline getirmesiyle de tanınmış ve birçok sanatçı, ilim adamı ve şairle yakın dostluklar kurmuştur.

Eserleri. Edebiyat, fıkıh ve biyografiye dair olan eserleri şunlardır: 1. *Divan*. Kütüphane kataloglarında "Mecmûa-i Eş'âr" ismiyle kayıtlı bulunan Ârif Hikmet'in şiirleri Mehmed Ziver tarafından bir araya getirilerek *Dîvân-ı Ârif Hikmet Beyefendi* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1283). Başında Mehmed Ziver tarafından kaleme alınan bir mukaddimenin de bulunduğu bu şiir mecmuasında gazeller ve çeşitli hadiselerle düşürülen tarih manzumeleri yanında Arapça ve Farsça şiirleri de vardır. Ayrıca Arapça şiirleri üzerinde Ali Nihat Tarlan Yusuf Sağlam'a bir mezuniyet tezi yaptırmıştır (İstanbul 1947). 2. *Tezkire-i Şuarâ*. Millet Kütüphanesi'nde Ali Emîrî hattıyla yazılmış bir nüshası bulunan (Ali Emîrî, Ta-

rih, nr. 789) bu eser, 1000-1252 (1592-1837) yılları arasında yaşamış 203 şairin hal tercümesini mahlaslarına göre sıraya koyarak vermektedir (bk. ÂRİF HİKMET TEZKİRESİ). 3. *Mecmûatü't-terâcim*. Çeşitli müellifler tarafından Ârif Hikmet Bey'e ait olarak zikredilen, ancak bugüne kadar nerede bulunduğu açıkça belirtilmeyen (bk. İA, I, 566) bu Arapça eserini Ali Emîrî tarafından istinsah edilmiş bir nüshası Millet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Ali Emîrî, Tarih, nr. 788). *Mecmûatü't-terâcim*, alfabetik sıra ile ulemâ, tarikat şeyhleri ve şairlerin hayatlarının anlatıldığı biyografik bir eserdir. 4. *Hulâsatü'l-makâlât fi mecâlisi'l-mükâlemât*. İçinde, babası İbrâhim İsmet Bey'in murahhas üye olarak bulunduğu siyasî meclislerde yapılan muahedelerin yer aldığı eserin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (TY, nr. 5832). 5. *el-Ahkâmül-mer'îyye fi'l-arâzi'l-emîriyye*. 1263 (1847) tarihli tapu nizamnamesini de ihtiva eden bu eserin yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (İbnülemin, nr. 2958). Eser ayrıca birkaç defa basılmıştır (İstanbul 1265, 1267, 1269).

Bunlardan başka İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde İbnülemin yazmaları bölümünde kendi el yazısıyla *Rumeli Teftiş Defteri* (TY, nr. 2466, 2475) ile *Mecmû'a-i Eş'âr* (AY, nr. 2489) ve kısa bazı bilgiler ihtiva eden bir hatıra defteri (TY, nr. 2457, 2751) bulunmaktadır. Ayrıca İbnülemin'in de bahsettiği (*Son Asır Türk Şairleri*, s. 642), *Keşfü'z-zunûn'a* hazırladığı bir zeylin eksik bazı nüshaları İstanbul Üniversitesi Kütüp-

hanesi'nde kayıtlıdır (İbnülemin, AY, nr. 2464; TY, nr. 2532).

BİBLİYOGRAFYA :

Ârif Hikmet, *Dîvân-ı Ârif Hikmet Beyefendi* (nşr. Mehmed Ziver), İstanbul 1283; Şem'dânîzâde, *Mürî't-tevârih* (Aktepe), III, 40, 46; Vâsîf, *Târih* (İlgürel), s. 237, 256-257; Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Ârif Hikmet: hayâtühü ve me'âşirüh* (nşr. Muhammed el-Hatrâvî), Beyrut 1403/1983; Fatîm, *Tezkire*, s. 70-71; *Devhatü'l-meşâyih*, s. 129-131; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1303, s. 171, 193, 203; a.mlf., *Târih*, II, 102 vd., 129, 133, 137; VI, 91; VII, 4; VIII, 132 vd.; X, 70; a.mlf., *Tezâkir*, I, 10 vd., 24; II, 71, 73; IV, 67; a.mlf., *Ma'rûzât*, s. 3; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 42, 188; *Siçill-i Osmânî*, I, 130; III, 274 vd.; Gibb, *HOP*, IV, 350-355; Fatma Aliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul 1332, s. 31-33, 43 vd., 50-55, 104; *Osmanlı Müellifleri*, II, 327 vd.; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 590; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 636-646; Yusuf Sağlam, *Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in Arapça Divanı Tercümesi* (mezuniyet tezi, 1947), İÜ Ed.Fak. Türkoloji Seminer Kitaplığı, nr. 1468; Harputlu İbrâhim Efendi, *el-Dürü'l-muntazam fi menâkıbı 'Ârifî'l-Hikem*, Ârif Hikmet Ktp., nr. 3847, s. 85; İsmail Cerrahoğlu, "Şeyhülislâm Ârif Hikmet ve Medine-i Münverede Kurduğu Kütüphane", *AÜİFD*, XXX (1988), s. 111; Fevziye Abdullah Tansel, "Ârif Hikmet Bey", İA, I, 564-568; R. Mantran, "Ârif Hikmet Bey", *EI*² (İng.), I, 630.

MUSTAFA L. BİLGE

ÂRİF HİKMET KÜTÜPHANESİ

Şeyhülislâm
Ârif Hikmet Bey tarafından
Medine'de kurulan
kütüphane.

Medine-i Münverede Mescid-i Nebavî'nin kible tarafında Bâb-ı Cibrîl'e 25 m. mesafede bulunmaktadır.

Ârif Hikmet Bey emeklilik yıllarını burada geçirmek arzusuyla bu kütüphaneyi Medine'ye gelerek bizzat yaptırmış ve İstanbul'da bulunan kitaplarından bir kısmını buraya nakletmiştir. Ancak siyasî karışıklıklar sebebiyle arzusunu yerine getirememiş ve İstanbul'da vefat etmiştir. Binanın kubbedeki kitabesinde kütüphanenin 1270 (1853-54) yılında yapılmaya başlandığı, kapısında bulunan diğer bir kitâbede ise 1272'de (1855-56) tamamlandığı belirtilmiştir. Anadolu ve Rumeli'deki bazı arazi gelirlerinin kütüphaneye vakfedildiğini bildiren vakfiyesine göre kütüphanede bir müdür, dört hâfız-ı kütüb, mücellit, kapıcı, saka ve temizlikçi olmak üzere dokuz vazifeli görev yapıyordu. Kuruluşundan başlayarak

Ârif Hikmet Bey'in Yalakâbâd nâibi hakkındaki şikâyetle ilgili Sadrazam Mustafa Resid Paşa'ya gönderdiği arz (TSMA, Evrak, nr. 8118)

